

TARTU ÜLIKOOL
SOTSIAALTEADUSTE VALDKOND
NARVA KOLLEDŽ
ÕPPEKAVA “KOOLIEELSE LASTEASUTUSE ÕPETAJA MITMEKEELSES
ÕPPEKESKKONNAS“

Maarja Murutalu

**SOOROLLID JA SOOSTEREOTÜÜBID ALUSHARIDUSE ÕPPEKIRJANDUSE
ILLUSTRATSIOONIDEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja lektor Ülle Säälük (PhD)

NARVA 2019

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

Töö autori allkiri ja kuupäev

SISUKORD:

Sissejuhatus.....	4
1. SOOLINE ARENG, SOOROLLID JA SOOSTEREOTÜÜBID NING NENDE KÄSITLUSI ÕPPEKIRJANDUSE UURINGUTES	7
1.1. Lapse areng, sotsiaalne areng ja võime maailma tajuda.....	7
1.2. Sooline areng, sooliste erinevuste ja soorollide kujunemine.....	10
1.2.1. Soostereotüübid	13
1.3. Soo teemalised uuringud ja õppekirjandus.....	16
2. METOODIKA	18
2.1. Valim	18
2.2. Andmekogumismeetod ja uurimisprotseduur	19
3. TULEMUSED	23
3.1. Kuidas avalduvad soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel 26	
3.1.1. Poiste ja tüdrukute esinemissagedus	27
3.1.2. Poistele ja tüdrukutele omistatavad tegevused.....	28
3.1.3. Poiste ja tüdrukute tegevuste aktiivsus või passiivsus	29
3.1.4. Poiste ja tüdrukute positiivsus või negatiivsus	30
3.2. Kuivõrd erineb poiste ja tüdrukute kujutamine alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel tänapäeval (alates 2000) võrreldes varasemaga (enne 1990)?.....	31
3.3. Järeldused	34
KOKKUVÕTE.....	36
SUMMARY	37
Kasutatud kirjandus.....	38

Sissejuhatus

Tänapäeva ühiskonnas ei ole soorollid enam nii soostereotüüpsed, kui aastakümneid varem ning suund on pigem sooneutraalsuse suunas, kus puuduvad kindlad meestetööd ja naistetööd, kus meestel on lubatud kanda roosasid riideid ning naistel on poisipea. Ei imestata, et naine on rahateenija ja mees lastega kodus, mis vanasti oleks ühiskonnale vastuvõetamatu või vähemalt halvaks panu osaliseks saanud.

Soolistest seaduspärasustest räägivad näiteks Krull (2018) ja Cacciatore (2008). Lapse soolise arengu seaduspärasuse järgi hakkab laps erinevate sugude olemasolu märkama just varases lapseas. Cacciatore (2008) on öelnud, et laps hakkab märkama millised on naised ja millised on mehed, täiskasvanutelt, meediast ning lugudest. Seetõttu on soorollide temale tähelepanu pööramine lasteaiaaeglaste laste kasvatamisel väga oluline. Üldkehtiva ideoloogia esitamise tõttu (ja just nõu 'varjatud õppekava' ilmnemise pärast) peetakse hariduses kasutatavaid õpikuid ja õppematerjale olulisteks sotsialiseerijateks (Kalmus 1998:20). Soorollide teema on hetkel vägagi aktuaalne, seetõttu on oluline teada saada, kuidas tänapäeva õppekirjandus soorolle esitab.

Soorollid on soole omaseks peetav, st mehelik või naiselik käitumisviis (HKS 2014).

Mõnes ühiskonnas on soorollid üsna rangelt määratletud ja selgepiirilised, teises aga vabamad. Kui hoiakud soole omistatavate rollide kohta on väga ranged ja jäigad ning samuti on piiritletud lubatu või lubamatu, siis kaldutakse juba soostereotüüpsuse poole.

Soostereotüübid on lihtsustavad ning liigselt üldistavad, kuid ühiskonnas sügavalt juurdunud uskumused ja hoiakud naiste ja meeste, poiste ja tüdrukute erinevuste, iseloomulike joonte, neile sobivate rollide, ametite, käitumise, välimuse jms. suhtes. Stereotüüp on alati üldistav ning ühtlustab grupisisest tegelikku variatiivsust. Individuaalsus jääb tahaplaanile. (Papp 2016) Kuna tänapäeval püütakse eelkõige kindlustada sugupoolte võrdväarsus nii tööturul kui perekonnas, siis arusaamad soolise identiteedi kujunemiset on pigem suunatud sooliste stereotüüpide vältimisele. (Salu 2012)

Rootslased on tegelikult ammu kasvanud üles maailma kõige tuntuma sooneutraalse raamatutegelase Pipi Pikksuka kodumaal, kuid sooneutraalsust edendavad lasteaiad tekitavad jätkuvalt eriarvamusi. Eestis aga on sooneutraalsus pidevalt päevakorras, sest sarja „Õnne 13“ on sisse kirjutatud stseen, kus vanemad räägivad sooneutraalsetest riietustest, mida tulevasele beebile hankima hakatakse. Sari, mis on olnud aastaid konservatiivse alatooniga. (Kruus 2019)

Soorollid ja soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel uurimine annab meile teadmise, kuivõrd tänapäeva ühiskonnas õppekirjandus toetab sooneutraalsust või jätkub ikkagi jäikade soorollide ja soostereotüüpide edasiandmine.

Töö eesmärgiks on välja selgitada soorollide, soostereotüüpide avaldumine alusehariduse õppekirjanduse illustratsioonidel aastatel 1984, 2000, 2004, 2006, 2008, 2016.

Eesmärgi saavutamiseks püstitati järgmised uurimisküsimused:

1. Mis on soostereotüübid ja kuidas nad avalduvad?
2. Kuidas avalduvad soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel (poiste ja tüdrukute esinemissagedus; poistele ja tüdrukutele omistatavad tegevused, tegevuste aktiivsus või passiivsus ja positiivsus või negatiivsus) ?
3. Kuivõrd erineb poiste ja tüdrukute kujutamine alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel 2000-ndatel võrreldes enne 1990 avaldatuga?

Töö on koostatud õppekirjanduse analüüsimise uurimisgrupis koosseisus TÜ Narva kolledži lektor Ülle Säälük, üliõpilased Aire Reismaa ja Maarja Murutalu. Uurimisgrupiga koostati ühiselt kodeerimisjuhend, testiti kodeerimisjuhendit ja täpsustati uurimise fookus. Iga uurija sooritas oma uuringu eraldi materjalidest lähtuvalt iseseisvalt.

Bakalaureusetöö koosneb kolmest osast. Esimene peatükk esitab uuringu teoreetilised lähtealused, milles räägitakse lapse arengust, sotsiaalsest arengust, lapse võimest maailma tajuda ning soolisest arengust, soolistest erinevustest ja soorollide kujunemisest. Töö teises peatükis kirjeldatakse meetodikat, tutvustatakse valimit, andmetekogumismeetodit ning uurimisprotseduuri. Töö kolmas peatükk sisaldab uurimistöö tulemusi, mis toetuvad tabelitele ning näidetele.

Bakalaureusetööd koostades on järgitud eetika nõudeid, ei eelistata ühte seisukohta teisele ega esitata uuritud õppematerjalide või tegelaste soo kohta halvustavaid väiteid.

1. SOOLINE ARENG, SOOROLLID JA SOOSTEREOTÜÜBID NING NENDE KÄSITLUSI ÖPPEKIRJANDUSE UURINGUTES

Töö teoreetilistes lähtealustes kirjeldatakse lapse arengut, sotsiaalset arengut ning lapse võimet maailma tajuda. Oluline on tänapäeval mõista seda, sest lapse arengus toimub väga palju muutusi iga päev ning sellele aitab kaasa teda ümbritsev keskkond. Samuti on oluline, kuidas laps saab aru teda ümbritsevast maailmast ning millal ta midagi märkab. Peatükis kirjeldatakse ka soolist arengut, soolist erinevust ja soorollide kujunemist. Oluline on mõista soolise arengu puhul seda, et millal laps hakkab sugusid eristama ning kes mängivad tema soolisel kujunemisel rolli ja aitavad sellele kaasa.

1.1. Lapse areng, sotsiaalne areng ja võime maailma tajuda

„ Areng viitab protsessile, mille abil organism (inim- või loomne) kasvab ning muutub oma eluea jooksul. Inimeste puhul toimuvad kõige suuremad arengumuutused sünnieelses arengus, imikueas ja lapsepõlves, kui vastsündinu areneb nooreks täiskasvanuks, kes on ise suuteline saama vanemaks. Arenguprotsesse on peamiselt seostatud vanusega.“ (Smith, Cowie, Blades 2008: 5)

„ Areng on süsteemi (sh ka organismi) korrapärase liikumise suurema diferentseerituse ja integreerituse suunas. Arengust saab rääkida nii vaimses, sotsiaalses kui kehalises tähenduses. Organismi areng haarab kogu eluperioodi sünnist surmani.“ (Krull 2018: 34)

Igat elusorganismi saadab areng kogu tema eluperioodi jooksul. Inimese puhul on areng eluaegne protsess: algab eostumisest ja jätkub surmani. Areng on äratuntav üksnes läbi aja. Inimese areng ei alga täiesti tühjalt kohalt. Juba enne sündi on tal oma geneetiline elu. Tal on soolised kromosoomid ja hormoonid, on sugu. (Kera 2004:11)

Sotsiaalset arengut mõjutavad vaadeldakse enamasti kolme mõjuteguri vastastikuse toimena, nendeks on sünnipärased isiksusejooned, vanusega seostuv üldine sotsiaalne kogemus, mis omandatakse kas ühes või mitmes kultuurikontekstis ja lapse konkreetset kasvu- ja elukeskkonnas omandatud sotsiaalsed kogemused. (Krull 2018)

Teadusuuringud on tuvastanud soolises arengus mitu etappi. Imikueas laps vaatleb täiskasvanu väljanägemist, tegevust ja käitumist ning saab läbi selle teavet soo kohta. Lapse soo kujunemisel mängib suurt rolli vanematega lävimine ning see omakorda kujundab lapse

arusaamist soost. Väikelapsed hakkavad sugu määratlema, kasutades selle jaoks informatsiooni, mida nad saavad paljudest allikatest, mis on nende ümber. Kui nad hakkavad looma oma mina-pilti, otsivad nad sarnaseid eeskujusid nii oma kodudes kui ka lasteaias. Sugu on üks viis, kuidas mõista gruppi kuuluvust, mis on oluline turvalise arengu jaoks. (Early Childhood National Centers 2018)

Kalmus 2003 leiab, et õpikud on väga olulised sotsialiseerijad. Õpikutes esitatav on sageli ühiskonnameelsuse, õppekava ja autori isiklike vaatenurkade vastastikune mõju. Õpikud on ühiskonnas laiemalt levinud ideoloogia edastajad ning ühed paljudest sotsialiseerimisvahenditest. Nendest võib välja lugeda ajastule omaseid arusaamasid ühiskonnast, kuna nad edastavad väärtusi ja ideoloogiat järgnevale põlvkonnale. Samas on õpikutest tulenev sotsialiseerumine piiritletud, kuna lapsel on piiratud kriitilise mõtlemise võime. Laps on jälgija ja matkija, see mis on tema ümber ning mida ta näeb, seda ta ka matkib. Lapse suunajaks ja eeskujudeks on alguses tema vanemad, õed-vennad ning õpetajad, sest nende käitumist ja tegutsemist näeb ta iga päevaselt. (Kalmus 2003)

Sotsiaal- kognitiivse teooria järgi ei reguleeri ega määra sotsiaalse soo kujunemist täielikult keskkonnajõud, bioloogilised mõjurid ega ühiskonna mõjudest puutumata psüühilised protsessid. Pigem seletatakse sotsiaalse soo arengut isiklike, käitumisse puutuvate ja ühiskondlike tegurite kolmepoolse vastastikmõjuga. (Bussey, Kay, Bandura, Albert 1999 Bussey Bandura 2008 kaudu)

See, mida laps näeb teda ümbritsevas keskkonnas või inimestes, kajastub üldjuhul lapse tegevustes.

Üheks oluliseks osaks lapse elust koolieelses eas on mäng. Laps ja mäng on teineteisest lahutamatud ning koolieelses perioodis on laste mängudes kesksel kohal vaieldamatult just rollimängud, mis kasvavad välja esemelistest mängudest. Antud mängusid iseloomustab mänguasjade kasutamine lähtuvalt nende funktsioonist. Esemelises mängudes ilmnevad lapse teadmised ja oskused mänguasjade kasutamiseviisidest (autoga saab klotse vedada, klotsidest saab ehitada, lusikaga söödetakse jne) ning laps omandab need täiskasvanut jäljendades või koos nendega tegutsedes. Rollimäng on praktiline tegevus, milles laps kujutab lähedaste täiskasvanute maailma: nende vahelisi suhteid ja tegevusi. (Kuusik 2006)

Mängud läbivad arengu alates esemelis-manipuleerivatest ja sümbolitega mängudest kuni reeglitega süžeeelis-rollimängudeni. Kui alguses mängib laps üksi esemega või konstrueerib, siis 4-5 aastased hakkavad koos teistega mängima. Osavõtt selles suureneb vanemas koolieelses eas. Mängides matkitakse peamiselt täiskasvanu tegevust ja käitumist, imiteeritakse rollisuhteid ja rollidele esitatud reegleid. (Kera 2004:35)

Me saame aidata lastel saavutada arusaama, et mänguasjad on mänguasjad ja riided on riided, olenemata värvist ja kasutusotstarbest. Mängida võivad nii poisid kui tüdrukud kõikide mänguasjadega ja riietuda olenemata värvist. (Early Childhood National Centers 2018)

Selle peatüki kokkuvõtteks võib öelda, et laps on nagu käsn, kes võtab informatsiooni end ümbritsevast maailmast. Nad kasutavad oma tegevustes ja mängudes matkimist, kuigi nad ei tea päris täpselt veel, mis on õige või vale, nad lihtsalt jäljendavad seda, mida nad on varem näinud. Matkimist võib juba täheldada imiku pealt, näiteks kui näidata imikule keelt, siis mingi aja pärast hakkab ta antud tegevust järgi tegema, selles vanuses pööravad nad tähelepanu just näogrimassidele. Samuti jätkub matkimine ka koolieelses eas mängides. Kui jälgida last lasteaias mängimas, siis näeme, et nad on suutnud oma mängukeskkonda tuua väga palju seda, mida me näeme oma täiskasvanu elus. Näiteks kodu mängides, hoolitsevad tüdrukud oma väikse nuku eest, käivad temaga jalutamas ning poodides. Peale seda lähevad kööki ja hakkavad perele süüa tegema. Laps matkib seda, mida ta näeb kodus või kasvõi tänaval.

1.2. Sooline areng, sooliste erinevuste ja soorollide kujunemine

Laps hakkab sugusid eristama juba üsna varajases eas. 6-8 kuu vanune laps eristab naishäält meeshäälest ning suudab pika jälgimise käigus natukene eristada näo järgi naissugu ja meessugu. 9-11 kuu vanune teeb naise ja mehe näol vahet ning suudab naishääle viia seosesse naissoost näoga. 12-14 kuu vanune laps suudab seostada naissoost näo naishäälega ning meessoost näo meeshäälega. 18-20 kuu vanune suudab seostada soostereotüüpseid esemeid sobiva sooga, see tähendab, et meeste nägu seostatakse meessoole sobivate esemetega ja naissoost nägu naissoole stereotüüpiliste esemetega. Samuti suudab seostada näiteks sõna daam naissoost isikuga ning sõna mees meessoost isikuga. 24-26 kuu vanune laps suudab korrektselt tuvastada piltidelt poisse ja tüdrukuid. Imiteerida sooga seotud tegevusi ning matkida soole sobivat tegevust, näiteks kasutades meessoost nukku, et jäljendada mehelikku tegevust. (Bjorklund 2005)

3- 4 aastased laste jaoks hakkab sugu rohkem tähendust omama, selles vanuses hakkavad nad keskenduma igat liiki erinevustele. Lapsed hakkavad ühendama mõisteid „poiss“ või „tüdruk“ konkreetsete tunnustega ning nad moodustavad tugevamad reeglid või ootused mõlema soo väljanägemise või käitumise kohta. 5- 6 aastaste laste mõtlemine on selles vanuses ehk mitmel moel jäik. Näiteks nad saavad aru reeglitest ja nende järgimise survest. Nad on selle koha pealt jäigad, sest nad ei ole arenguliselt valmis sügavamalt mõtisklema tõekspidamiste ja väärtuste kohta, millel paljud reeglid põhinevad. (Early Childhood National Centers 2018)

Lapse soolisel arengul mängivad väga suurt rolli teda ümbritsevad inimesed, kellega ta veedab iga päev koos aega. Vanemad, õpetajad ja eakaaslased on lapse soolise arengu kujundajateks, samuti aitab tänapäeval sellele kaasa ka meid ümbritsev meedia, laste jaoks siis animatsoonid. Lapse soolist arengut kujundab teda ümbritsev keskkond.

Suur osa sotsiaalse sooga seonduvast informatsioonist jõuab inimeseni tema vahetu keskkonna kaudu suhtluses vanemate, õdede-vendade, eakaaslastega ja teiste talle tähtsate inimestega, kellega ta sotsiaalses, haridus- ja tööalases kontekstis lähedalt kokku puutub. Lisaks sellele toodab ka massimeedia paljukasutatavaid malle, mis kujundavad soo-omaseid rolle, käitumist ja võimusuhteid. (Bussey, Bandura 2008:95)

Enne kui laps sünnib on juba tema sooline areng alguse saanud. Niipea kui vanemad saavad teada oma lapse soo, hakatakse vastavalt soole kujundama lapse tuba, ostetakse sobivad riided, mänguasjad ning aksessuaarid. Tüdrukute puhul keskendutakse roosadele-neiuliklikele toonidele ning poiste puhul sinised toonid. Toad täidetakse tüdrukutel roosade karudega ning printsessi teema on üldjuhul läbiv. Poiste puhul ikka autod ja mehelikust rõhutavad asjad.

Vanemad ei oota, kuni laps ise end poisi või tüdrukuna määratleb, enne kui hakkavad teda sooga seotud eelistuses mõjutama. Vastupidi, nad hakkavad selle ülesandega pihta kohe lapse elu alguses: nad kujundavad oma lapse füüsilise keskkonna teatud viisil ja reageerivad lapse erinevatele tegudele ja käitumisele erinevalt. Sünnihetkest alates, mil laps kategoriseeritakse kas poiste või tüdrukute hulka, on paljud talle sotsiaalset mõju avaldavad tegurid tema sooga määratud. (Rheingold, Harriet L. and Cook, Kaye V. 1975 Bandura 2008: 101 kaudu)

Sooerinevused löövad välja juba varases lapsepõlves. Kui külastada mõnda lasteaiarühma, võib selles oma silmaga veenduda. Tüdrukud töötavad heameelega koos, poisid jälgivad läheduses nagu vankrit luuravad indiaanlased. Nad tülitavad tüdrukuid ja kaklevad omavahel. (Biddulph 2003: 10)

Cacciatore on öelnud, et tüdrukud ja poisid avaldavad isekeskis arvamust, mis on tore ja mis rumal, mis sobib ja mis ei sobi. Poisid hakkavad kergesti esile tooma julgust, fanaatilisust, võiduhimu, vägivalda imiteerimist ja riskeerimist, kui „õigeid“ poistele sobivaid tegevusi ning samas on rühma surve olla samasugune suur. Tüdrukutel võib olla kompulsiivne vajadus mõelda ehtimisele ja välimusele, plaaneerida poiss-sõbraga tutvumist ning arutleda oma armumisi. Kui antud tegevused tüdrukule huvi ei paku, võib teda oodata kõrvale tõrjutus või koguni põlgus. Kui täiskasvanud enda ja oma laste arusaamu ei avarda, võivad need soolist käitumist piiravad ja juhtivad sotsiaalsed reeglid väga varakult karmiks muutuda. (Cacciatore 2008)

Laps hakkab juba varajases eas märkama, et tüdrukud erinevad poistest. Tekivad küsimused, miks temal on nii aga minul ei ole. Laps eristab tüdrukut poisist näiteks kleidi või seeliku abil ning üldjuhul on tüdrukutel pikemad juuksed, mida saab ilusasti soengusse panna.

Soorollid on soole omaseks peetav, st mehelik või naiselik käitumisviis (HKS 2014). Indentiteet on teadmine endast sotsiaalseis olukordades ja suhetes, terviklik minakäsitus,

enesetaju (HKS 2014). Sooidentiteet e psühholoogiline sugu on inimese sooline enesemääratlus, osa minapildist, enda seostamine soorühmaga ja seal kehtivate käitumise ja omaduste seesmine omaksvõtmine. Sooline identiteet kujuneb sotsialiseerumise käigus. Inimese teadmine sellest, kummast bioloogilisest soost ta on, kujuneb välja juba teisel-kolmandal eluaastal. Enamasti tunneb inimene ennast olevat samast soost, kui on tema bioloogiline sugu. Kui inimene tunneb end olevat teisest soost, kui on tema bioloogiline sugu, siis on tegemist transseksuaalsusega. Sooidentiteedi sotsiaalsem osa – see, milline tüdruk või poiss, mees või naine ta tahab olla – on paindlikum ja pidevas muutumises. (Haridus ja sugu 2019)

Laps hakkab juba varajases eas uurima soolisi rolle, eriti mida tähendab olla poiss või tüdruk. Kultuurid edastavad ootusi poistele ja tüdrukutele ning lapsed alustavad sooliste rollide tundma õppimist nende perekonna ja kultuurilise tausta kaudu. Vanematel on kindlad ootused ja eesmärgid seoses oma lapsega, kuna nii on nende kultuuris tehtud juba üle saja aasta või isegi rohkem. (Early Childhood National Centers 2018) Näiteks mustlastel on kujunenudki traditsoonide järgi välja, et mees toob raha koju ja naine on päevad läbi kodus, hoolitseb majapidamise, laste ja oma välimuse eest ning raha pärast muretsema ei pea.

Cacciatore on öelnud, et mõlemas sugupooles väljendub soorollide rikkus ja erinevus. Tüdrukute ja poiste arenemises ja omadustes on teatud erinevusi ning indiviidide puhul on muutused sageli veelgi suuremad. Ühevõrra väärtuslikud ja head on mõlema sugupoole kõik omadused: näiteks poiste võib-olla suurem aktiivsus, süstematiseerimisvõime ja soov võita ning tüdrukute võib-olla suurem hoolikus, empaatiavõime ja soov meeldida. Ometi on indiviididevahelised erinevused erakordselt suured, teisisõnu, poisiks või tüdrukuks olemist ei saa ega tohi normeerida. Iga laps on eriline ja kõikidest teistest erinev. (Cacciatore 2008)

Meile kui pedagoogidele öeldakse vahetpidamata, et peame arvestama lapse eripäradega ning tegema nii, et iga laps tunneks ennast lasteaias hästi ja ei oleks tõrjutud. Järelikult, kui tüdruk tahab mängida jalgpalli, siis ei ole kellegil õigust öelda, et see on vale ning kui poiss tahab mängida nukukäruga, siis ei tohiks keegi öelda, et poisid ei mängi nukukudega.

Väga suurt rolli mängib soorollide kujunemisel matkimine, väga tihti võime märgata laste mängudes erinevaid olukordi elust, näiteks kodu mängides jalutab tüdruk lapsevankriga ning poiss parandab või ehitab midagi. Laps matkib olukorda, mida ta näeb oma tavapärasel elul. Samuti aitavad kaasa erinevad animatsioonid, kus tüdruk on ilus kaunis printsess ning

Poiss on hulljulge rüütel, kes päästab printsessi ohtlikust olukorrast, sellest võiks järeldada, et tüdrukud ongi õrnakesed ja poisid peavad olema tugevad ja mehised. Bussey ja Bandura on öelnud, et kui lapsed jälgivad endaga samast soost mudelisikuid ühiselt esitamas käitumisstiili, mis eristab vastassoost mudelisikute omast, matkivad nad pigem samasoolisi kui vastassugupoole esindajaid (Bussey, Bandura 2008:96).

Laps hakkab tegelema soorollidega juba paariaastasena, kuid alguses ei kaasne sellega mingeid mõtteid seksist. Tegemist on maailma vaatlemisega ja minapildi kokku kombineerimisega. Kes ma olen ja kas see on hea, et ma olen kasvamas meheks või naiseks? Kõige suurem ja tähtsam küsimus on, see kuidas olla poiss või tüdruk. See lapselt lapsele leviv õpetus soosib sageli väga jäikaid stereotüüpe ja võib koguni olla julm. Poiss peab mängima võitlusmänge ja jalgpalli, muidu on ta tütarlapselik või ebatavaline. Juba varakult saab alguse ahistavate rollimallide omaksvõtmine ja nõudmised olla sarnane ja iseäralikkuse halvustamine. Sugupoolte rollimallid õpitakse ja omandatakse neilt täiskasvanutelt, keda laps igapäevaselt elus kohtab, samuti lugudest ja meediast. (Cacciatore 2008)

Tänapäeval on täiesti tavaline, et naissoost isik on rekka- ja bussijuht ning meessugu võib kohata aina tihemini medõeks või eelkooli pedagoogiks õppimas. Varasemalt sellist pilti ühiskonnas näha ei olnud ning see poleks tundnud normaalsena, kuid praeguses ühiskonnas on see täiesti tavaline osa.

1.2.1. Soostereotüübid

Stereotüüp ei ole ainult isiklik eelarvamus – see on kultuuri osa, mida antakse edasi ühelt põlvkonnalt teisele kui vahendit, mille abil alal hoida olemasolevaid võimusuhteid. Seega on stereotüübid ideoloogilised – ideede võim kaitseb sotsiaalseid huve. (Haridus ja sugu 2019)

Soostereotüübid on lihtsustavad ning liigselt üldistavad, kuid ühiskonnas sügavalt juurdunud uskumused ja hoiakud naiste ja meeste, poiste ja tüdrukute erinevuste, iseloomulike joonte, neile sobivate rollide, ametite, käitumise, välimuse jms. suhtes. Stereotüüp on alati üldistav ning ühtlustab grupisisest tegelikku variatiivsust. Individuaalsus jääb tahaplaanile. (Papp 2016)

Soolised rollid ja stereotüübid on tugevdatud mitmete ühiskondlike kanalite kaudu - mänguasjad, sport, mängud, riided, raamatud, meedia, haridus, õpetajad ja pered. Lastele õpetatakse juba varajases eas nn „käitumisreelgeid“ meeste ja naiste rollide koha pealt. See tähendab kindlate mänguasjadega mängimist, kindlad tegevused ja rollid, mis piiravad lapse kogemusi. Isegi turunduses suunatakse poistele ehituse ja tehnoloogiatega seotud mänguasju ning nukud, toiduvalmistamis- ja käsitööga seotud mänguasju tüdrukutele. (Women's Health East 2017)

Tänapäeva arusaamad soolise identiteedi kujunemisest on pigem suunatud sooliste stereotüüpide vältimisele. Sellega püütakse eelkõige kindlustada sugupoolte võrdväarsus nii tööturul kui perekonnas. Kuid selle eesmärgi saavutamiseks minnakse kasvatustöös ka äärmustesse ja püütakse laste sooline erinevus üldse maha vaikida. Näiteks asutati mõned aastad tagasi Rootsis lasteaed, kus praktiseeriti sooneutraalsust pedantse ja detailse täpsusega. Selles lasteaias olid lapsed riietatud sooneutraalselt, polnud poisse ega tüdrukuid, vaid olid sõbrakesed. Mänguasjad ja raamatud ei tohtinud mingil juhul viidata sooliste erinevustele jne. Isegi tualettruumis otse poti kõrval on plakatid, kus tekstid võrdsusest ja neutraalsusest, et ka ihuhäda õiendades kõrgem eesmärk meelest ei läheks. (Salu 2012)

Austraalias näiteks arvavad 92% vanematest, et poisse ja tüdrukuid tuleks kohelda samamoodi juba varajases eas ning 79% vanematest sooviksid vaidlustada piiritletud soostereotüübid, mis ümbritsevad nende lapsi. See näitab kui tugev on vanemate toetus soolise võrdõiguslikuse põhimõtete üle. Samuti näitab see ka soovi võtta koos midagi ette, et võidelda sooliste stereotüüpide vastu, et lapsi ümbritseks võrdsus. Kuigi 79% vanematest soovivad nende lapsi ümbritsevaid soostereotüüpe muuta, siis 58% vanematest leiavad, et nende lapsed ei ole mõjutatud soostereotüüpidest, kuigi rahvusvaheline kirjandus tõestab vastupidist, et soostereotüübid mõjutavad lapsi juba varajases eas. (Our Watch 2018)

Soostereotüüpsete hoiakute vastandiks võib lugeda sooneutraalsust. Eestis ei ole sooneutraalsus saanud eriti positiivset vastukaja, kuid Rootsis on olemas täiesti toimivad sugudeta lasteaiad, kus ei ole poisse ega tüdrukuid, vaid hoopis sõbrakesed. Nicolaigardenis eelistatakse sootut vormi hen – tegelikult väljamõeldud sõna, mida Rootsi kirjakeele norm ei tunne. Rootsi keeles on olemas sõnal „tema“ kaks vormi: naissoost on hon ja meessoost on han. Samuti on Rootsis ilmunud sooneutraalne raamat «Kivi&Monsterhund». See on esimene sooneutraalne lasteraamat, kus emade (mammor) ja isade (pappor) asemel

tegutsevad mappor ja pammor ning peategelane Kivi on hen ning tema sugu jääb raamatu lõpuni saladuseks. Antud teema on ka seal saanud nii positiivset kui ka negatiivset vastukaja, on loodud organisatsioone, kelle eesmärgiks on hävitada tuumikperikond kui norm, kuid on ka neid, kes arvavad, et seal toimuv on soohullus. (Salu 2012)

Eelneva põhjal saime teada, et väikelapsed hakkavad sugu määratlema, ammutades informatsiooni nende ümber olevatest paljudest allikatest. Eelkõige annavad neile selle kohta teavet kodused – vanematega lävimine ning nende tegevuste jälgimine. Samuti aitavad kaasa sooliselisele kujunemisele eakaaslased, lasteaed ning õppematerjalid. Soo järgi on hea määrata varakult gruppi kuulumist, kas siis poiste või tüdrukute gruppi. Õpikud jällegi annavad edasi ühiskonna arusaamasid, mis on poiste jaoks õige käitumine ning milline tüdrukute jaoks õige käitumine. Kogu seda, mida laps näeb ja kuuleb kajastub tema mängus, sest laps matkib kõike, mida ta näeb. Tüdrukud on mängides koduloojad ning poisid ehitavad või parandavad midagi. Kui lapsele luua arusaam, et vahet ei ole, mis värvi tal riided seljas on või milliste mänguasjadega ta mängib, siis laps ei erista ega loo enda jaoks piire. Seda kõike saame teha juba enne lapse tulekut siia maailma, luues tema ümber sooneutraalse keskkonna mänguasjadega, riietusega ja toa sisustusega. Sama on ka õppekirjanudsega, kui see ei loo kindlaid piire ega rõhuta soostereotüüpsetele käitumisviisidele, vaid pigem toetab sooneutraalsust.

1.3. Soo teemalised uuringud ja õppekirjandus

Varasemalt on uuritud soorollide koha pealt erinevaid õppekirjandusi, näiteks Jaan Mikk (2002), kelle eestvedamisel uuris uurimisgrupp erinevaid kooliõpikuid ning Tiiu Ernits (2013) uuris muusikaõppekirjandust. Veronika Kalmus (2003) on jällegi uurinud Aabitsaid, kuid siiani pole veel põhjalikult uuritud soorollide ja soostereotüüpide avaldumist alushariduse õppekirjanduses.

Kui uurida erinevaid õppekirjandusi, siis mida uuema aja õppekirjandus, seda vähem eristuvad nendes meeste ja naiste rollid. Kui vanemates õpikutes on kindlad tööd meessoost isikutel ja kindlad rollid naissoost isikutel, siis uuemates väljaannetes enam nii selget piiri välja ei tooda. Alusharidus õpikuid ei ole veel nii põhjalikult uuritud, kuid kooli õpikutest on näiteks uuritud ajaloo õpikut „Vanaaeg“, mille uurimisel selgub, et raamatus esinevate ajalooliste isikute arvu ja sugupoolte esinemissageduse uurimine tõi esile tõsise meeste ülekaalu tekstides. 246 loetletud tegelasest oli 80 % mehed ning 20 % naised — seega domineerivad narratiivis mehed (Mikk 2002:12)

Tiiu Ernits uuris 2013 aastal muusikaõppekirjandust ja laulmisõpetust saksa õppekeeleka koolides Eestis aastatel 1860-1914. Uurimistöö tulemusel selgines väärtusjärjestus, mis iseloomustas kogu spetsiifilises ruumajas valitsenud kasvatuskultuuri ning ühiskonnas ringlevat mõtteviisi (Ernits 2013: 235). Selgus, et esteetiliste ja religioosete väärtusvaldkondade reljeefne domineerimine vastas ühiskonnas heakskiidetud normidele ja hoiakutele, kuid ei aidanud sellisena ilmselt kaasa lapse kui isiksuse terviklikule arengule, mis peaks toetuma võimalikult erinevatele kasvatusväärtustele, sest oluline on kasvatuskultuuri konstrueeritus laiapõhjaliselt ja mitmekülgselt (Ernits 2013: 236). Tiiu Ernitsa uurimistöö väärtus ja tähtsus käesoleva töö jaoks seisneb selles, et tema töös on eriti põhjalikult esitatud õppekirjanduse uurimise metoodika.

Veronika Kalmus (1998) on oma magistritöös uurinud Eestis kasutusel olnud aabitsaid. Aabitsad ja õpikud on mitmes mõttes olulised uurida, sest nad kannavad ühiskonnas kehtivaid põhitõdesid, uskumusi ning enesestmõistetavaid tõdesid või arusaamu inimestest ja ühiskonnast, nii otsesõnu kui ka varjatult. Õpikute abil seega kujundatakse laste maailmavaadet, väärtusi ja identiteeti. Seega on oluline meeles pidada, et õppematerjalid

kannavad ühiskonnas võimu omavat ideoloogiat. Eriti kui õppematerjalid on ülemvõimu kontrolli all. (Kalmus 1998)

Kalmus 2003 leiab, et õpikud on väga olulised sotsialiseerijad. Õpikutes esitatav on sageli ühiskonnameelsuse, õppekava ja autori isiklike vaatenurkade vastastikune mõju. Õpikud on ühiskonnas laiemalt levinud ideoloogia edastajad ning ühed paljudest sotsialiseerimisvahenditest. Nendest võib välja lugeda ajastule omaseid arusaamasid ühiskonnast, kuna nad edastavad väärtusi ja ideoloogiat järgnevale põlvkonnale. Samas on õpikutest tulenev sotsialiseerumine piiritletud, kuna lapsel on piiratud kriitilise mõtlemise võime. Laps on jälgija ja matkija, see mis on tema ümber ning mida ta näeb, seda ta ka matkib. Lapse suunajaks ja eeskujudeks on alguses tema vanemad, õed-vennad ning õpetajad, sest nende käitumist ja tegutsemist näeb ta iga päevaselt. (Kalmus 2003)

Õpikuid peetakse olulisteks sotsialiseerijateks ning õpikutes esitatav on sageli ühiskonnameelsuse, õppekava ja autori isiklike vaatenurkade vastastikune mõju (Kalmus 2003) . Ka Tiiu Ernits (2013) on öelnud, et õpiku läbi vahendatakse ajastule kohast informatsiooni, suhtumist ja käitumisviise, õpikut võib vaadelda kui infokandjat ja – transportijat või väärtuste ja suhtumiste kujundajat ning võimu- ja survevahendajat.

2. METOODIKA

Töös esitatud uurimisküsimustele vastuste leidmiseks ning uurimistöö teema uurimiseks võeti kodeerimiseks erinevaid õppematerjale, milleks on töövihikud ja tööraamatud, mida kasutatakse alushariduses õppematerjalidena. Antud õppematerjalideks on: Väike nuputaja (Murel 1984), mis koosneb põhiliselt piltidest ning on näha erinevaid stereotüüpseid rolle. Jussikese matemaatika (Kauki, Reinla 2000), kus on illustratsioonid ning nende all on erinevad piltidega seotud küsimused. Matemaatika. Tööraamat koolieelikutele (Noore, Rohtla 2004), kus on käeliste ja sõnaliste tegevuste abil saab laps esmased matemaatikateadmised. Joonista ja jutusta (Belova 2006), kus tekstist lähtuvalt saab lahendada mälu ja tähelepanu arendavaid ülesandeid. Mudilaste töövihik I osa (Kiis, Olt 2008), kus piltide abil saab lahendada erinevaid ülesandeid. Liisu lasteaias. Eelkooli tööraamat II (Arnek 2016), kus on palju illustratsioone ning raamatus on põhivaldkondadeks matemaatika, keel ja kõne, laps ja keskkond. Uurimiseks kasutati kvalitatiivset uurimisviisi ning kujutiste lugemise meetodit.

2.1. Valim

Käesolevas töös uuriti erinevate soorollide ja soostereotüüpide avaldumist alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel. Uurimisobjektiks on alushariduses kasutatavad tööraamatud, töövihikud. Kõige vanem õppekirjandus pärines aastast 1984 ja kõige uuem aastast 2016. Õppematerjalide valikul tagati mitmekesisus nii, et valiti erinevate valdkondade õppekirjandust, näiteks matemaatika, keel ja kõne, joonista ja jutusta.

„Väike Nuputaja“ on koostatud Imbi Mureli poolt ning välja antud kirjastuses Valgus. 1984 aastal välja antud nuputamisi ja ülesandeid sisaldaval koolieelikutele mõeldud õpetlik, erinevaid valdkondi lõimiv raamat. Sisaldab kokku 38 lehekülge, nendest isikustatud tegelastega lehekülgi 34. Materjal on põhiliselt sinistes ja punastest toonides, rohkem värve kasutatud pole. Leheküljed on nummertatud. Materjal on tänapäeva lastele pigem segadust tekitav ning ebahuvitav, kuna harjutud on värviliste ja lihtsamate materjalidega.

„Jussikese matemaatika“ on koostatud Tiina Kauki ja Sirje Reinla poolt. Pildid joonistas Ave Peebo ning kaanepildid maalisisid Kaur Saaler ja Richard Havi. Kirjastuse Ilo 2000 aastal välja antud matemaatika töövihik 6-aastastele lastele. Lehekülgi on kokku 44, nendest 10 on isikustatud. Töövihiku kaaned on värvilised, kuid seest on töövihik must-valge ning natukene

segadust tekitav. Puuduvad lehekülgede numbrid ning ülesanded on pikalt lahti seletatud ning seda eelkooli ealine ise lugeda ei saa, sest kõik on kirjutatud kirjatähtedes.

„Matemaatika. Tööraamat koolieelikutele“ on koostatud Endel Noore ja Ingrid Rohtla poolt. 2004 aastal kirjastuse Koolibri poolt välja antud erinevaid matemaatilisi ülesandeid sisaldav tööraamat, mis on pigem varasemalt õpitud teadmiste kinnistamiseks. Lehekülgi on kokku 63, millest isikustatud lehekülgi on kokku 16. Tööraamat on värviline, leheküljed on nummertatud ning selgitused on täpsed ja lühikesed. Olemas on ülesannete selgitused, mida õpetaja saab lastele ettelugeda.

„Joonista ja jutusta“ on Svetlana Belova koostatud ning Innove poolt 2006 aastal välja antud raamat, mille abil on võimalik arendada mälu ja tähelepanu, õppides tekstist arusaama. Lehekülgi on kokku 39, nendest isikustatud lehekülgi on 3. Materjal on koostatud keelekümbeluse jaoks. Kaaned on värvilised aga sisu must-valge. Lastele lahendamiseks koos täiskasvanuga.

„Mudilaste töövihik I osa“ on koostatud Sirje Kiisi ja Merike Olti poolt. Kirjastus Ilo poolt 2008 aastal välja antud emakeele, koduloo ja matemaatika töövihik lasteaiale. Lehekülgi on kokku 50, nendest isikustatud lehekülgi 14. Töövihik on läbivalt must-valge. Leheküljed on nummerdatud, tegelased enamasti naeratavad. Juhised lühikesed ja konkreetsed.

„Liisu lasteaias. Eelkooli tööraamat II“ on Pille Arneki koostatud ja kirjastuse Avita poolt 2016 aastal välja antud lasteaiarühmas kasutamiseks mõeldud tööraamat. Lehekülgi on kokku 96, nendest isikustatud lehekülgi on 44. Raamatus on põhivaldkondadeks matemaatika, keel ja kõne, laps ja keskkond. Tööraamat on mahedates toonides ning väga lapsemeelne. Läbivalt on kõik värviline ning huvitav. Ülesandeid on erinevaid ning selgitused konkreetsed ja arusaadavad.

2.2. Andmekogumismeetod ja uurimisprotseduur

Töö on koostatud õppekirjanduse analüüsimise uurimisgrupis, kuhu kuuluvad juhendaja TÜ Narva kolledži lektor Ülle Säälük, üliõpilased Aire Reismaa ja Maarja Murutalu.

Esiialgu koostati uurimisinstrument, mille järgi viidi läbi proovikodeerimine. Kuna uuringus kasutati kvalitatiivset uurimisviisi, mille puhul kasutatakse usaldusväärse tagamiseks uurijatevahelise kooskõla tagamiseks mitme uurijaga proovikodeerimist ehk mitme uurija

triangulatsiooni, mille tulemuste põhjal saab välja arvutada uurijatevahelise usaldusvääruse koefitsient (Cohen'i kapp). (Ziai 2017) Proovikodeerimise kokkulangevuse koefitsient oli 0,79, mida loetakse märkimisväärselt heaks kokkulangevuseks (substantial).

Uurimuses on aluseks võetud varem kasutusel olnud kodeerimisjuhend (Mikk 2002), mida kasutati algklassi lugemike ning põhikooli ajaloo õpikute ja kodaniku- ja perekonnaõpetuse õpikute kodeerimiseks. Uurimisgrupiga koostati ühiselt kohandatud kodeerimisjuhend, testiti kodeerimisjuhendit ja täpsustati uurimise fookus ning ülesanded. Uurimismeetodina kasutati kujutiste lugemist ehk visuaalse diskursuse analüüsi (piltide puhul).

Standardiseeritud kontentanalüüsi tulemusena saadud andmeid analüüsitakse kirjeldava statistika abil, tuues välja tegelaste osakaalud soo järgi ning võrreldes erineva soo osakaalusid esitatud tegevustest, aktiivsetes või passiivsetes rollides jne. Kontentanalüüsi täiendatakse illustratsioonide kvalitatiivse sisuanalüüsi abil, tuues tüüpilisi illustratiivseid näiteid ja kirjeldades neid tüüpiliste soorollide või stereotüüpse esituse vaatenurgast.

Tulemusi võrreldi ning eriarvamused arutati läbi ning täpsustati uurimisgrupiga kodeerimise täpsuse saavutamiseks vajalikke põhimõtteid ja viia kodeerimisjuhendisse sisse muutused. Muutused olid: Kõik inimese näoga eluta olendid või inimese tegevustes olevad loomad ka lugeda isikustatud tegelasteks. Tegevustes täpsustada töötamise tüüpiliselt kerge-raske valdkonnad või kohad (põllul vs kontoris), õppimise osas täpsustada käeline tegevus ja lugemine või raamatu vaatamine eraldi. Mängimises eristada aktiivset sportlikku ja vaikset asjadega mängimist. Kõik erisused, mis võiksid uurimisküsimuste selgitamiseks kaasa aidata, märkida eraldi tegevuse kohta käivate märkuste lahtrisse, mida vajadusel saab kvalitatiivse sisuanalüüsi abil hinnata.

Uurimisühik on tegelane, keda loendatakse. Loendamisühik on ühe tegelase kujutamine või mainimine ehk maining. Tegelaseks loetakse kõik piltidel esinevad inimesed või isikustatud loomad või eluta olendid, millel on selged inimesele omased tunnused või sotsiaalne roll või tegevus (inimeste riideid kandev loom, naeratava näoga päike, autot juhtiv kaisukaru). Illustratsioonidel loendatakse iga tegelane eraldi. Loendatakse kõik leheküljed ja need leheküljed, kus on loendamisühikuid (tegelasi, sh isikustatud loomi või eluta olendeid) kujutatud gal leheküljel fikseeritakse ja kategoriseeritakse kõik leheküljel asuvad loendamisühikud – s.o. tegelaste maining.

Valimiks võeti õppematerjali 1984, 2000, 2004, 2006, 2008, 2016. Valimisse sattunud õppematerjalid ning neis leitud mainigute arvud tabelis 1.

Tabel 1. Uuritud õppematerjalides esinevad mainingud.

Õppematerjalid	arv
enne 1990	161
Väike nuputaja 1984	161
2000 - ...	155
Jussikese matemaatika 2000	28
Joonista ja jutusta 2006	4
Mudilaste töövihik I osa 2008	12
Liisu lasteaias. Eelkooli tööraamat II osa 2016	111
Kokku	316

Andmed: Andmeanalüüsi tulemuste põhjal. Autori koostatud.

Kodeerimise kategooriateks olid:

1. Õpiku kood
2. Väljaandmise aasta vahemik (enne 1990, 1990-1999, 2000-...)
3. Lehekülje number
4. Illustratsioon (1) või tekst (2)
5. Tegelane soo järgi: 2-meessoost, 1-naissoost, 0-ei saa määrata
6. Tegelase aktiivsus: 2-selgelt aktiivne, 1-passiiv-aktiivne (? Aktiivse tegevuse juures, kuid ei osa silmanähtavalt aktiivselt), 0-passiivne, illustreeriv (ikoon vms)
7. Tegelase kujutamine positiivse või negatiivsena: 1-positiivne (eeskujulik, rõõmsameelne, tegus), 0-ei saa määrata, -1 -negatiivne (teeb pahandust, on halvas tujus, kuri, hoiab eemale, ei tee kaasa)
8. Tegevus (valik, + kommentaari lahtrisse täpsustus):
 - 1 – töötamine või kohustuste täitmine kodus majapidamises (sh koristamine, koduloomade eest hoolitsemine, söögitegemine, laua katmine jne)
 - 2 – töötamine aias, põllul vm., muu füüsiline töö välitingimustes
 - 3 – töötamine kontoris, koolis vms
 - 4 – õppimistegevus käelise tegevusena (joonistamine, kirjutamine, meisterdamine)

- 5 – muu õppimistegevus ... (lugemine jms)
 - 6 – mängimine sportliku liikumistegevusena
 - 7 – mängimine klotside, nukkude vm mänguasjadega, mis ei käi liikumistegevuse alla
 - 8 – meelelahutuslik tegevus, mis ei käi sportliku liikumistegevuse alla ja ei ole eelnimetatud mängimine
 - 9 – suhtlemises osalemine (kuid ei ole ükski eelnimetatud tegevustest)
 - 10 - muu
 - 0 – ei ole tegevust võimalik määrata, illustratiivne pilt, ikoon, roll või tegevus puudub
9. Staatuse, populaarsuse määratlus (riided, esemed, bränd vms)
- 2 – staatuse sümbolid on selgelt nähtavad, esineb nn brändi tunnuseid (firmamärk riietel, moodsamad riided vms)
 - 1 - riided, esemed, mänguasjad on lihtsad, ei paista silma staatuse tunnuseks
 - 0 – esemeid ja riideid ei saa staatuse osas määrata

3. TULEMUSED

Kõikide õppematerjalide peale tuli kokku 316 mainingut, nendest enne 1990 aasta võetud õppematerjalis oli maininguid 161 ning 2000-ndatel 155 mainingut.

Õppematerjalides oli sooline jaotus erinev (tabel 2). Jussikese matemaatikas oli meessoost tegelasi 14% rohkem kui naissoost tegelasi ning samas ei saanud sugu määratleda 14%. Joonista ja jutusta õppematerjalis oli meessugu 75%, kuid samas polnud naissugu üldse ning 25% tegelastest ei olnud võimalik määrata. Mudilaste töövihiku I osas oli sugu raske määrata lausa 50% ning naissugu oli 16% rohkem kui meesugu. Liisu lasteaias ei saanud sugu määrata 42% ning naissugu oli 32% rohkem kui meessugu. Väikeses nuputajas oli naissugu 31% rohkem kui meessugu ning 41% ei olnud võimalik määrata. Kõikide õppematerjalide peale oli kokku naissoost isikuid 25% rohkem kui meessoost isikuid ning 39% isikutest polnud võimalik sooliselt määrata.

Tabel 2. Õppematerjalide kaupa sooline jaotus.

	ei saa määrata	naissoost	meessoost
Jussikese matemaatika 2000	14%	36%	50%
Joonista ja jutusta 2006	25%	0%	75%
Mudilaste töövihik I osa 2008	50%	33%	17%
Liisu lasteaias. Eelkooli tööraamat II osa 2016	42%	45%	13%
Väike nuputaja 1984	41%	45%	14%
kokku	39%	43%	18%

Andmed: Andmeanalüüsi tulemuste põhjal. Autori koostatud.

Kõikides õppematerjalides ei saanud suures osas määrata ära tegelase sugu, sest, kas tegelane piilus kuskilt ning näha oli ainult nagu või oli riietus pigem naissoole viitav, kuid soeng sobiks mõlemale soole. Mõni tegelane oli seljaga, mis tegi soo määramise raskeks, kuna soole ei viidanud mitte miskit, ei riietus ega juuksed.

Joonisel 1, mis on võetud Väikesest nuputajast (1984) oli raske määratleda sugu, eriti meessugu, kuna näiteks antud pildil ei ole võimalik määrata aia tagant piiluva tegelase sugu, ta võib olla nii poiss kui tüdruk. Samas on keeruline määrata kastekannuga isikut, lilleline müts ütleks, et on naissoost isik, kuid soeng ning riietus ütleks, et on meessoost isik. Antud hetkel ei saa määrata nende kahe tegelase sugu.

Joonis 1. Näide, et tegelase sugu ei ole võimalik määrata. Väike nuputaja (Murel 1984).

Kui me võrdleme neid lille istutava tegelasega (joonis 1) , siis antud tegelase puhul saab selgelt määratleda , et tegemist on naissoost isikuga. Pikad punupantsi pununud juuksed ning lilleline rätik peas. Riietus on sinistes toonides, mis viitaks mees soole, kuid antud õppematerjal oli läbivateks toonideks sinine ja punane.

Joonis 2. Näide, et tegelase sugu ei ole võimalik määrata. Mudilase töövihik I osa (Kiis, Olt 2008).

Pildil (joonis 2), mis on võetud Mudilase töövihik I osast (Kiis, Olt 2008) on raske määrata sugu näiteks õunu redeli pealt korvi asetataval tegelasel, kuna riietus ega välimus ei ütle meile, kas tegemist on poisi või tüdrukuga. Samuti ei ole sugu võimalik määrata korviga kõndival tegelasel, kuna ta on seljaga ning ei ole aru saada, kas tegemist on meessoost või naissoost tegelasega. Tegelase riietusel puuduvad värvid ning ei ole näha ka juukseid. Selgelt on võimalik määrata ämbriga kõnidvat tegelast, pikad punupatsid viitavad naissoost tegelasele ning sama on ka porgandeid korjava tegelase puhul, tegemist on meessoost tegelasega, millele viitavad nokamüts ning pole pikasid juukseid.

3.1. Kuidas avalduvad soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel

Pildil (joonis 3), mis on võetud Väikesest nuputajast (1984) on selgelt näha soostereotüüpne tegevus. Tüdrukud hoolitsevad laste eest, pestes neid. Sellel ajal oligi nii, et naised olid koduhoidjad ning hoolitsesid laste ja kodu puhtuse eest. Naissugu näidatakse hoolitseva pereemana ning taga taustal kuivad puhtaks pestud pesu, mida seostatakse vastava sooga.

Joonis 3. Näide soostereotüüpsest tegevusest. Väike nuputaja (Murel 1984).

Samuti hoolitsesid just naissoost isikud (joonis 4) koduloomade eest, toitsid neid ning hoidsid nende elukeskkonda puhtana.

Joonis 4. Stereotüüpne tegevus. Väike nuputaja (Murel 1984).

3.1.1. Poiste ja tüdrukute esinemissagedus

Poiste ja tüdrukute esinemissagedused õppematerjalides on esitatud tabelis 3. Eraldi on välja toodud õppematerjalid enne 1990ndat ning õppematerjalid peale 2000ndat.

Tabel 3. Poiste ja tüdrukute esinemissagedus.

Tegelaste sugu	...-1990		2000-...	
	Arv	%	Arv	%
ei saa määrata	66	41%	58	37%
naissoost	72	45%	64	41%
meessoost	23	14%	33	21%
Kokku	161	100%	155	100%

Andmed: Andmeanalüüsi tulemuste põhjal. Autori koostatud.

Poiste ja tüdrukute esinemissagedus on nii enne 1990 avaldatud õppematerjalis, kui ka 2000ndatel avaldatud õppematerjalis võrdne. Mainiguid tuli õppematerjalides kokku enam vähem võrdselt, enne 1990 avaldatud tuli 161 mainigut ning peale 2000ndat 155 mainigut. Tegelaste sugusid ei saanud määrata enne 1990 väljaantud õppematerjalides 66 korral ehk siis 41% ning 2000ndatel õppematerjalides 58 korral ehk siis 37%. Naissugu oli 4% rohkem enne 1990 avaldatud õppematerjalis ning meessoost oli 7% rohkem 2000ndatel välja antud õppematerjalides.

3.1.3. Poiste ja tüdrukute tegevuste aktiivsus või passiivsus

Tabelis 4 on esitatud poiste ja tüdrukute tegevuste aktiivsus ja passiivsus. Tabelis 4 on esitatud enne 1990dat tegelaste aktiivsus ja passiivsus tegevustes ning pärast 2000ndat tegelaste aktiivsus ja passiivsus tegevustes.

Tabel 4. Poiste ja tüdrukute tegevuste aktiivsus ja passiivsus

	passiivne, illustreeriv	passiiv- aktiivne	aktiivne
2000 - ...	42%	55%	3%
Ei saa määrata	40%	57%	3%
Naissoost	33%	66%	2%
Meessoost	64%	33%	3%
enne 1990	19%	78%	2%
Ei saa määrata	27%	71%	2%
Naissoost	18%	81%	1%
Meessoost	6%	87%	6%

Andmed: Andmeanalüüsi tulemuste põhjal. Autori koostatud.

Õppematerjalides (tabel 4) oli tegelaste aktiivsus tegevustes vähene. Õppematerjalid, mis olid välja antud peale 2000 oli naissugu 66% passiv-aktiivne ning meessugu oli passivne 64%. uuemates õppematerjalides oli naissugu aktiivsem pool. Enne 1990 välja antud õppematerjalides oli naissoo passiv-aktiivsus 81% ja meessoos passiv-aktiivsus 87%, mis on enam vähem võrdne. Vanemas õppematerjalis oli naissugu 12% passivsem meessugu pooldest. Ka aktiivsus tegevustes ei olnud suur, pigem vähene.

3.1.4. Poiste ja tüdrukute positiivsus või negatiivsus

Poiste ja tüdrukute positiivsus ja negatiivsus on esitatud tabelis 5. Tabelis 5 on esitatud enne 1990dat tegelaste positiivsus ja negatiivsus ning pärast 2000ndat tegelaste positiivsus ja negatiivsus.

Tabel 5. Poiste ja tüdrukute positiivsus ja negatiivsus

	negatiivne	neutraalne	positiivne
enne 1990	1%	38%	61%
Ei saa määrata	0%	45%	55%
Naissoost	3%	29%	68%
Meessoost	0%	45%	55%
2000 - ...	3%	15%	82%
Ei saa määrata	3%	21%	76%
Naissoost	2%	13%	86%
Meessoost	3%	12%	85%

Andmed: Andmeanalüüsi tulemuste põhjal. Autori koostatud.

Antud tabelis (tabel 5) paistavad üldiselt 2000ndate õppematerjalid silma suurema positiivsete tegelaste osakaaluga, naissoost positiivseid tegelasi oli 86% ning meessoost positiivseid tegelasi oli 85%, mis on küllaltki võrdne. Enne 1990 välja antud materjalides oli naissoost positiivseid tegelasi 68% ja meessoost tegelasi 55%, positiivselt oli kujutatud rohkem naissoost tegelasi. Samas on enne 1990dat välja antud õppematerjalis negatiivseid tegelasi vähe, nendest 3% oli naissoost tegelasi ning meessoost tegelasi 0%. Neutraalseid tegelasi naissoost 29% ning meessoost 45%, mis on rohkem kui 2000-ndatel, kus oli naissoost tegelasi kujutatud neutraalsetena 13% ning meessoost tegelasi 12%.

Joonis 7. Poiste ja tüdrukute positiivsus ja negatiivsus. Väike nuputaja (Murel 1984).

Pildil (joonis 7), mis on võetud Väikesest nuputajast (1984) on näha, et enne 1990ndat kujutati ikka poisse selliste norijatena, kes näiteks näitavad tüdrukutele pikka nina, kuid tüdrukud kujutati ikka rõõmsatena ja ilma vastu reaktsioonita.

3.2. Kuivõrd erineb poiste ja tüdrukute kujutamine alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel tänapäeval (alates 2000) võrreldes varasemaga (enne 1990)?

Kui vaadata antud pilti (joonis 8), mis on võetud õppematerjalist Matemaatika tööraamat koolieelikutele (2004), siis polnud tavapärane, et isa läks lastega Tivolisse või parki. Pigem tegi seda naissugu.

Joonis 8. Meessoos kujutamine. Matemaatika tööraamat koolieelikutele (Noor ja Rohla 2004)

Pildil (joonis 9) kujutatakse tüdrukuid ja poisse nii stereotüüpses tegevuses kui ka stereotüüpe lõhkuvas tegevuses. Stereotüüpsena on pildil näha, kuidas tüdruk mängib nukuga ning poiss on pikali maas ja mängib autoga. Samas on samal pildil näha ka stereotüüpselt käitumist lõhkuvat tegevust, kus poiss ja tüdruk ehitavad koos klotsidest torni.

Joonis 9. Poiste ja tüdrukute kujutamine mängulises tegevuses. Matemaatika Tööraamat koolieelikutele (Noor ja Rohtla 2004)

Antud õppematerjal (joonis 9) leidub nii stereotüüpsed soole omased tegevusi kui ka stereotüüpsed soole omast tegevusi. Õppematerjal ei loo piire soole omaste tegevuste vahele, vaid toetab ka mõtteviisi, et on täiesti normaalne, et näiteks tüdruk võib olla ehitaja, mitte koduhoidja.

Pildil (joonis 10) on näha, et tüdrukud on kujutatud täiesti soostereotüüpses tegevuses. Tegevuse taustale on pandud kuivama ka pesu, mis jällegi seostub naissooga. Pildil kujutatakse tüdrukuid kui laste eest hoolitsejaid ning pesu puhtuse ees hoolitsejaid. Antud tegevuse juurde pole kujutletud meessugu. Tüdrukud kannavad kleite ning juuksed on punutud punupatsidesse, mis oli sellel ajal tavapärase, tüdrukuid ei kohanud tihti pükse kandmas.

Joonis 10. Tüdrukute kujutamise tegevuses. Väike nuputaja (Murel 1984).

Õppematerjalis puhul rõhutakse stereotüüpsetele tegevustele ning üldjuhul olid kõik tegevused antud õppematerjalis stereotüüpsed.

Joonisel 11 näeme viite tegelast tegemas erinevaid töid aias ja põllul. Tegelase sugu on mitmel puhul pigem raske määrata, sest kas tegelane on seljaga või ei ole tal selgeid tunnuseid kindlale soole. Pildilt näeme patsidega tüdrukut, kes tassib ämbrit, aga ka näeme nokamütsiga poissi, kes korjab porgandeid. Siit on nähe, et põllu- ja aiatöid teevad mõlema soo esindajad.

Joonis 11. Poisid ja tüdrukud aiategustes. Mudilase töövihik I osa (Kiis, Olt 2008).

3.3.Järeldused

Uuritust saame järeldada, et soostereotüübid on lihtsustavad ning liigselt üldistavad, kuid ühiskonnas sügavalt juurdunud uskumused ja hoiakud naiste ja meeste, poiste ja tüdrukute erinevuste, iseloomulike joonte, neile sobivate rollide, ametite, käitumise, välimuse jms. suhtes. Stereotüüp on alati üldistav ning ühtlustab grupisisest tegelikku variatiivsust. Individuaalsus jääb tahaplaanile. (Papp 2016) Soostereotüübid väljenduvad õppekirjanduses läbi tegevuste, kus kujutatakse kindlaid meeste ja naiste töid. Vanemas õppekirjanduses on stereotüüpeid tegevusi rohkem ning uuemates õppekirjandustes võib leida stereotüüpeid tegevusi, kuid on juba ka kujutatud soorolle, mis ei rõhuta soostereotüüpsusele.

Vanemates (enne 1990) avaldatud õppematerjalides on meessoos esinemissagedus väiksem kui naissoost tegelaste esitus ning uuemates (peale 2000) avaldatud õppematerjalides on meessoos esinemissagedus kasvanud ning naissoos esinemissagedus vähenenud, see tähendab seda, et tegelasi on hakatud võrdsemal määral õppematerjalides kujutama. Sagedamini omistatavad tegevused vanemas (enne 1990) avaldatud õppematerjalis on naissoole laste ja kodu eest hoolitsemine ning meessugu kujutatakse ette raskemates tegevustes (näiteks põlluharimine jne). Tegelaste aktiivsus oli suurem vanemates (enne 1990) avaldatud õppematerjalides ning tegevused muutusid rohkem passiv-aktiivseks uuemates (peale 2000) avaldatud õppematerjalides, kus tegelased olid rohkem illustratiivsemad ning vähem tegevustes. Nii vanemas kui ka uuemates õppematerjalides kujutati tegelasi pigem positiivsetena, negatiivseid tegelasi oli vähe. Poiste ja tüdrukute kujutamine alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel on muutunud võrreldes enne 1990 avaldatuga palju. Enam ei omistata meessoole ja naissoole sedavõrd soostereotüüpseid tegevusi, vaid naissugu võib näha rohkem vaba aja tegevustes, mitte ainult laste ja kodu eest hoolitsemas ning meessugu võib näha näiteks lastega aega veetmas. Antud tulemustest saab järeldada, et varasemates õppematerjalides olid tegelastele antud kindlad soostereotüüpsed rollid. Sama leidis ka Pöldme (2002) uurides 3.klassi lugemiku, et ametialad olid meeste ja naiste vahel jagatud traditsiooniliselt, ka seal oli naisi seostatud rohkem koduste töödega. Uuemates õppematerjalides ei ole enam soorollid nii stereotüüpsed, vaid naisi võib kohta muudes tegevustes, kui laste ja kodu eest hoolitsemas ning mehed võtavad osa kodustest töödest. Sama leidis ka Sula (2002) uurimistöös „Ka koolilugemik aitab kaasa võrdõiguslikkuse põhimõtte kujunemisele ühiskonnas“, et mehed olid esindatud kodustes toimingutes ning naised olid hõivatud vaba aja tegevustega. Antud tulemustest võime järeldada, et õppematerjalid ei sisalda ainult stereotüüpseid soorolle

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö „Soorollid ja soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel“ eesmärgiks oli välja selgitada soorollide, soostereotüüpide avaldumine alusehariduse õppekirjanduse illustratsioonidel aastatel 1984, 2000, 2004, 2006, 2008, 2016. Selle tarbeks kodeeriti erinevaid õppematerjale, mida kasutatakse alushariduses. Valimiks oli 6 erinevat õppematerjali, mis on mõeldud lasteaedadele. Tulemused saadi standardiseeritud kontentanalüüsi kaudu, mis võimaldab võrrelda erinevaid allikaid ja nendes esinevate tegelaste soolist osakaalu. Võib öelda, et töö saavutas seatud eesmärgi ja leiti vastused uurimisküsimustele.

Tulemusena leiti uuritud õppematerjalide tegelaste soo osakaalud ning ka näited illustratsioonidena. Võttes aluseks õppematerjalid ning erialakirjanduse võib järeldada, et soorollide ning soostereotüüpide avaldumine lasteaia õppematerjalide illustratsioonidel on muutunud aastatega paremaks, võrdsemaks ning liigub sinna suunas, kus tegevustes ei rõhutata niivõrd stereotüüpsetele tegevustele, vaid püütakse ka tuua sisse mitte nii stereotüüpseid tegevusi.

Antud bakalaureusetöö piiranguks on kindlasti vanemate õppematerjalide vähene kättesaadavus, mistõttu ei olnud võimalik väga head valikut teha ning seetõttu ei saa selle töö tulemusi otseselt kõigile selle ajastu õppematerjalidele üle kanda. Leitud uurimustulemuste põhjal soovitab autor õppematerjalidesse kaasata rohkem tegevusi, mis lõhuvad soostereotüüpset piiri. Teemat on võimalik edasi arendada, uurides põhjalikumalt ka teisi õppematerjale ning nendes avalduvaid soorolle.

SUMMARY

The aim of the bachelor's thesis "Gender roles and gender stereotypes depicted in the illustrations of pre-school education study materials" was to identify the manifestations of gender roles and gender stereotypes depicted in the illustrations of pre-school education workbooks and other study materials published in 1984, 2000, 2004, 2006, 2008 and 2016. A selection of different learning materials was chosen, all the illustrations in all the pages were encoded using standardized content analysis. The sample was 6 different study materials for kindergartens. The results of the standardized content analysis allowed to compare different sources and the occurrence of characters by their gender.

The aim was achieved, and it was found that the gender proportions presented in the study materials was not significantly different when comparing the materials published before 1990 or after 2000. It can be concluded that the manifestation of gender roles and gender stereotypes in illustrations of kindergarten teaching materials become better, genders are presented more equal and the male and female characters are presented in less stereotypical roles and activities. Based on the results of this research, the author suggests that more activities and roles break the gender stereotype could be presented in study materials, because study materials are one of the sources where children learn about the society, its values and accepted roles in it. This research topic could be studied further involving more learning materials expressing gender roles.

Kasutatud kirjandus

Biddulph Steve 2008. *Poiste kasvatamine*. Tallinn: Ersen

Bjorklund David F. 2005. *Children's Thinking*. Belmont : Wadsworth/Thomson Learning.

Bussey Kay, Bandura Albert 1999. Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review*: 676-713

Bussey Kay, Bandura Albert 2008. Sotsiaalse soo kujunemise ja toimimise sotsiaal/kognitiivne teooria. *Soopsühholoogia*. Toim. Alice H. Eagly, Anne E. Beall, Robert J. Stenberg. Tallinn: Kirjastus Külüm: 92- 119

Cacciatore Raisa 2008. *Laste seksuaalkasvatus*. Tallinn: Varrak

Early Childhood National Centers 2018. Healthy Gender Development and Young Children. Available at <https://depts.washington.edu/dbpeds/healthy-gender-development.pdf> accessed January 13, 2019.

Ernits Tiiu 2013. *Muusikaõppekirjandus ja laulmisõpetus Saksa õppekeele koolides Eestis aastatel 1860–1914*. Tallinna Ülikool

Haridus ja sugu 2019. Sõnaseletusi. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi/> (viimati vaadatud 13.03.2019)

HKS = *Hariduse ja kasvatuses sõnaraamat*. 2014. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Kalmus Veronika 2003. *School textbooks in the field of socialisation*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Kalmus, Veronika 1998. *Estonian ABC-Books 1900-1997: Reflections of Cultural and Ideological Changes*. University of Oslo, University of Tartu. Magistritöö

Kera Silvia 2004. *Üheskoos teel. Lapse arengust ja kasvatuses*. Tallinn: Kirjastus Ilo

Krull Edgar 2018. *Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Kruus, Tiina 2019. Tere tulemast soovabasse maailma!. Eesti Päevaleht 16.03.2019, nr.11
334

Kuusik Ülle 2006. Rollimäng koolieelses eas.http://haridus.opleht.ee/Arhiiv/1_22006/40-42mustv.pdf (viimati vaadatud 12.03.2019)

Mikk Jaan 2002. *Soorollid õppekirjanduses*. Tartu Ülikooli Pedagoogika osakonna väljaanne nr.12.

Our Watch 2018. Challenging gender stereotypes in the early years: the power of parents. Available at <https://www.ourwatch.org.au/getmedia/e42fe5ce-8902-4efc-8cd9-799fd2f316d7/OUR0042-Parenting-and-Early-Years-AA.pdf.aspx?ext=.pdf> accessed January 13, 2019.

Papp Ülle-Marike 2016. Sooteadlikkus õpetajahariduses – mis ja milleks http://www.haridusjasugu.ee/wp-content/uploads/Sooteadlikkus_opetajahariduses_mis_ ja_milleks.pdf (viimati vaadatud 12.03.2019)

Rheingold Harriet L. and Cook Kaye V. 1975. The Contents of Boys' and Girls' Rooms as an Index of Parents' Behavior. *Child Development*: 46, 459-463

Salu Mikk 2012. Rootsi suguteta lasteaias pole poisse ega tüdrukuid. Postimees <https://sobranna.postimees.ee/808142/rootso-sugudeta-lasteaias-pole-poisse-ega-tudrukuid> (viimati vaadatud 26.03.2019)

Smith Peter K., Cowie Helen, Blades Mark 2008. *Laste arengu mõistmine*. Neljas väljaanne. Tallinna Ülikool: TLÜ Kirjastus

Ziai Amir 2017. Inter-rater agreement Kappas. Towards Data Science <https://towardsdatascience.com/inter-rater-agreement-kappas-69cd8b91ff75> accessed April 6, 2019.

Women's Health East 2017. No limitations. Breaking down gender stereotypes in the early years. Available at http://whe.org.au/wp-content/uploads/sites/3/2017/11/No-limitations-guide_FINAL.pdf accessed January 13, 2019.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maarja Murutalu

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Soorollid ja soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustatsioonidel”, mille juhendaja on Ülle Säälük, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Maarja Murutalu

21.05.2019